

פתיחה

בשבועות שעברו (וילך והאזינו שנה ד') עסקנו במעמד של הגמרא והראשונים, ומה יעשה הסובר שאין לחלוק על הראשונים - הכרעה באמצעות מרא דאתרא (מה סמכויותיו, ומה יש לעשות בזמן הזה שיש ספרים רבים) הליכה על פי הרוב (עם הקשיים התלויים בכך) -ספק דאורייתא לחומרא ודרבנן לקולא, תוך כדי התחשבות בכללים נוספים, וכמצוטט מהדף לפרשת האזינו:

"למעשה יוצא, שהכלל של הליכה אחר הרוב נתקל בקשיים רבים, ואי אפשר להשתמש בו בפועל ככלל גורף. הכלל המשמעותי ביותר שנראה שאחריו הולכים (ונרחיב בו בדף לשמחת תורה), הוא הליכה בדאורייתא לחומרא ובדרבנן לקולא במקרי ספק, דהיינו במקרים שלא הולכים אחר הרוב, והמחלוקת בין הפוסקים לא הוכרעה."

אלא, שגם כלל זה זקוק לבירור ובדף זה נעסוק בו ובשאלות, האם כאשר אומרים שספק דאורייתא לחומרא, הכוונה שמעתה והלאה חייבים לקיים את המצווה כאילו וודאי האדם לא קיימה, או שיש חובה לקיימה, אך עדיין הקיום הוא מסופק. השלכה אפשרית לשאלה זו תהיה, האם גם יש לברך שוב על המצווה שמקיימים, למרות שהברכה מדרבנן.

ספק דאורייתא לחומרא

הכלל הראשון בו יש לפתוח, הוא ספק דאורייתא לחומרא. כמובן שבמקרה שבו רוב הסיכויים נוטים לצד מסוים, יש ללכת אחריו, ומקרה של ספק קיים רק במקרה בו יש ספק שווה. המקור לכלל זה מופיע בגמרא בקידושין (עג ע"א) הכותבת, שכאשר יש אדם שדינו כספק ממזר (דהיינו שלא יודעים בוודאות שאימו זינתה), יש לדון אותו לקולא, והוא יהודי כשר. נחלקו הראשונים בביאור הלימוד:

א. **הרמב"ם** (אגרת) נקט, שמכך והתורה קבעה בספק ממזר שדינו לקולא, למדים מכך שמהתורה בכל ספק דאורייתא יש להקל, והחובה להחמיר בכל ספק דאורייתא (כפי שמופיע למשל בגמרא במסכת עבודה זרה (ז ע"א)) - יסודו מדברי חכמים בלבד, כלומר חכמים קבעו שבכל ספק מהתורה יש להחמיר, וכן נקטו להלכה גם **הרמב"ן** ו**הר"ן**.

ב. **הרשב"א** ו**הראב"ד** (טומאת מת ב, כב) חלקו על דברי הרמב"ם, והבינו בדיוק הפוך ממנו את הגמרא בקידושין. לשיטתם כאשר הגמרא כותבת שספק ממזר לקולא מהתורה, כוונתה לומר שבדרך כלל אכן ספק דאורייתא לחומרא מהתורה, ודווקא בספק ממזר צריך לימוד מיוחד כדי להורות שספקו מהתורה לקולא.

אשם תלוי

הקושיה המרכזית שהקשה הרשב"א על הרמב"ם שבעקבותיו נטה משיטתו, היא הקושיה מדיני אשם תלוי:

הגמרא בכריתות לומדת, שאדם שאכל חתיכת בשר ולאחר מכן גילה שיתכן שמדובר בספק שומן האסור באכילה - חייב מהתורה באשם תלוי. והרי לדעת הרמב"ם ספק מהתורה לקולא, אם כן כיצד יתכן שמצד אחד התורה מתירה לו לאכול את החתיכה, ומצד שני לאחר מכן מחייבת אותו באשם תלוי, אלא יש לומר שמהתורה וודאי שספק אסור! ביישוב הקושיה על הרמב"ם דנו האחרונים:

א. כדי ליישב את הקושיה דחק **הכסף משנה** (טומאת מת ט, יב) וכתב, שיש לשנות את הגרסה בדברי הרמב"ם. לשיטתו אכן גם הרמב"ם מודה שאיסורים חמורים שזדונם כרת ושגגת חטאם - אכן ספקם מהתורה לחומרא, ובמקרים אלו יש להביא אשם תלוי. כאשר הרמב"ם קבע שספק דאורייתא לקולא מהתורה, כוונתו הייתה רק לשאר האיסורים, ובלשונו:

"ויש לומר שרבינו סובר שמה שאמרו ספקא דאורייתא לחומרא, מדרבנן בעלמא הוא שהחמירו בספקא, ואחד מהטענות שכתב שם שטענו על רבינו הוא מדחייב רחמנא אשם תלוי. ודבר זה יישבו רבינו, שמצאתי כתוב בספר ישן זה כלשון הזה ואף על פי כן דבר שחייבים על זדונו כרת ספקו אסור מן התורה, שהרי העושה אותו חייב אשם תלוי"

הקושי בדברי הכסף משנה שבגינו כפי שנראה רבים תירצו אחרת את דברי הרמב"ם, כפול. ראשית, הוא צריך לשנות את הגרסה בדברי הרמב"ם, בניגוד לגרסה המופיעה ברוב ככל הספרים. שנית, ישנם איסורים רבים חמורים מהתורה שאין דינם כרת (כמו איסורי מיתה), ומדוע התורה קבעה שיש להחמיר דווקא באיסורי כרת, ואילו בשאר הספיקות הקלה?!

ב. אפשרות שניה ליישב הקושיה כתבו **המהרי"ט** (יו"ד ב, א) ו**הקרן אורה** (יבמות לז ע"א), ולמעשה כבר **הרשב"א** (שם) כתב שאולי ניתן לדחוק כך וליישב את דברי הרמב"ם. הם יישבו, שכאשר הרמב"ם כתב שספק דאורייתא לקולא מהתורה, כוונתו רק למקרה בו ישנה חתיכה אחת שספק מה דינה, במקרה מעין זה אכן אין חובת אשם תלוי. לעומת זאת, כאשר יש שתי חתיכות ואחת מהן אסורה - גם לדעת הרמב"ם יש להחמיר מהתורה, והאוכל חתיכה אחת מהן חייב באשם תלוי, ובלשון הקרן אורה:

"ומקור מחלוקת זו הוא מפרשת אשם תלוי דנחלקו בזה תנאי ואמוראי (כריתות י"ז ע"ב) אי חתיכה אחת שנינו או אחת משתי חתיכות שנינו, דלמאן דאמר חתיכה אחת שנינו הסכימו כולם דסבירא ליה דספק מהתורה לחומרא. דאי לא הכי אמאי חייב אשם תלוי, ולדין דקיימא לנו דאחת משתי חתיכות שנינו, אבל חתיכה אחת פטור."

מה ההיגיון בחילוק זה? נראה שעל אף שמבחינה סטטיסטית בשני המקרים הסיכוי לאכול חתיכה אסורה שווה (חמישים אחוז), מכל מקום כאשר יש וודאי חתיכה אסורה בתערובת, רק אז התורה חייבה לחשוש מספק, כיוון שלא שייך לומר אולי אין כאן כלל איסור. מה שאין כן במקרה בו שלא בוודאי יש איסור, שאז לא חייבה התורה לחשוש¹.

¹ הסיבה שהרשב"א לא קיבל יישוב זה היא שבסוגיה בכריתות (יז ע"א) נחלקו האמוראים בשאלה, האם חייבים באשם תלוי רק במקרה בו ישנה חתיכה אחת אסורה מתוך שתיים, או כבר בחתיכה אחת. לרמב"ם יוצא, שבעצם נחלקו בשאלה האם ספק דאורייתא לחומרא מהתורה, שהסובר שחייבים על חתיכה אחת משתיים סובר שבשאר המקרים החובה להחמיר בספק מדרבנן, ולא משמע שזו שורש המחלוקת בסוגיה.

ג. אפשרות שלישית מחודשת כתב **השערי יושר** (א, ג), כאשר לשיטתו ובניגוד ליישובי הכסף משנה והמהרי"ט - הוא הבין שלדעת הרמב"ם תמיד ובכל ענין ספק דאורייתא לקולא מהתורה. הסיבה שבכל זאת האוכל חתיכה שמותרת מחמת הספק מהתורה חייב באשם תלוי היא, שאחרי הכל האדם נכנס לחשש איסור, משום כך התורה ציוותה להקריב אשם תלוי לחוס על נשמתו.

מקרים משולבים

מכל מקום, בין לדעת הרשב"א ובין לדעת הרמב"ם, יש חובה להחמיר בספק דאורייתא (ונפקא מינה ביניהם תהיה במקרי ספק ספיקא, שנעסוק בהם בהזדמנות אחרת), וכן בספק דרבנן יש לפסוק לקולא. אלא, שדנו הפוסקים בשאלה, מה הדין כאשר ישנו דין שחלקו מדאורייתא, כמו למשל מצוות לולב, שיש בו דינים דרבנן - ברכת הלולב. האם יש לקיים גם הדין מדרבנן במקום ספק?

א. הגמרא בשבת (כג ע"א) כותבת בשם רבא, שכיוון שרוב עמי הארץ מעשרים - אין לברך כאשר מפרישים מעשרות מספק (דמאי'). **רבינו יונה** (ברכות יב ע"ב) **והראב"ד** (מילה ג, ו) הבינו, שהסיבה שאין לברך היא דווקא בגלל שהחובה להפריש דמאי מדרבנן, אבל כאשר יש מצווה מדאורייתא שיש לקיימה מספק ומוצמדת לה ברכה - יש לברך למרות שהברכה מדרבנן, ובלשון רבינו יונה:

"דעת מורי הרב שהוא מסופק בדבר של תורה אם אמר אם לא אמר, מחוייב הוא עכשיו לומר הדבר כתיקנו, ואומר אותו בברכה כאילו לא קרא כלל, דכל דבר שהוא ספק של תורה מברכין עליו. ומביא ראיה מדאמרין בשבת (כג ע"א) דאין מברכין על הדמאי בשעה שמפרישין ממנו המעשר ואמרין התם טעמא מפני שהוא ספק של דבריהם דמשמע דדוקא מפני ספק של דבריהם אין מברכין עליו הא אם היה ספק של תורה צריך לברך עליו²."

ב. **הרי"ף** (שבת כג ע"א) **והרמב"ם** (מילה ג, ו) חלקו וסברו, שכאשר מקיימים מצווה מדאורייתא מספק, אין לברך שוב את הברכה מדרבנן שעימה. הם הבינו שכאשר רבא אומר שאין לברך על ספק דמאי בגלל שרוב עמי הארץ מעשרים, אין זה אומר שבדבר שיש בו ספק שקול יש לברך, אלא רבא רק בא לתת טעם לכך שאין מברכים על דמאי, אבל הדין הוא שגם בשאר הספיקות אין לברך.

יסוד המחלוקת

במה נחלקו הראשונים הנ"ל? מהרמב"ם עולה, שפסק כך בגלל חומר איסור ברכה לבטלה. ניתן גם להעלות אפשרות שנחלקו בשאלה כאשר חכמים תיקנו ברכה על המצוות, האם תיקנו אותה כחלק מהותי מהמצווה או כתוספת. לרמב"ם מדובר בתוספת, ומשום כך במקום קיום המצווה מספק, אין לברך שוב. לעומת זאת הראב"ד הבין שמדובר בחלק מהותי, ומשום כך יש לברך.

אפשר להעלות אפשרות שונה לביאור המחלוקת ולפרש, שהם נחלקו כאשר חייבו לקיים מצווה מדאורייתא מספק, האם מתייחסים לקיום כעת כקיום בוודאי, ואז בוודאי שיש גם לברך, שהרי המצווה מעולם לא קוימה. או שהקיום הוא עדיין מספק, ואז על המצווה שהיא דאורייתא יש לשוב ולקיימה, אך את הברכה שמדרבנן אין לברך שהרי ספק דרבנן לקולא.

גם אם אין הכרח בהבנה זו במחלוקת הראשונים, במחלוקת בין הפרי חדש לרבי עקיבא איגר היא נראית מסתברת. הם נחלקו בשאלה, כאשר אדם מחוייב במצווה מספק, האם הוא יכול להוציא אדם שבוודאי לא יצא ידי חובה. **הפרי חדש** (או"ח קפד, ד) טען שכן, שהרי הוא חייב במצווה. **רבי עקיבא איגר** (ס' ו') חלק וסבר, שלמרות שהוא חייב בה, הוא חייב מספק, ואין ספק מוציא וודאי.

ברכת המזון

נקודה נוספת הקשורה לנושא אותה ראינו בעבר (עקב שנה ג'), היא הברכה הרביעית בברכת המזון. כידוע, ברכת המזון מדאורייתא, ומשום כך המסופק אם בירך ברכה זו צריך לברך שוב. נחלקו הפוסקים בשאלה, האם צריך לברך שוב גם את הברכה הרביעית שבברכת המזון - ברכת הטוב והמטיב, ברכה שהגמרא במסכת בברכות (מה ע"א) פוסקת שחובתה מדרבנן בלבד:

א. **הרמב"ן** (שבת כג ע"א) פסק, שמכיוון שברכה זו היא מדרבנן בלבד אין לברך אותה שוב, וכך פסקו להלכה פוסקי ספרד (שבדרך כלל חוששים יותר מברכות לבטלה), וביניהם **הבן איש חי** (חוקת, ט), **כף החיים** (קפד, טו) ו**הילקוט יוסף** (קפד, ד). מכל מקום הם הוסיפו שטוב להרהר את הברכה בלב, פעולה שיש בה משמעות כלשהי ואינה מלווה בברכה לבטלה, ובלשונם:

"אכל ונסתפק אחר כך אם בירך ברכת המזון או לאו, צריך לברך שלשה ברכות מפני שהם מן התורה וספיקא לחומרא, אבל הטוב והמטיב שהיא מדרבנן לא יברך מספק, ואף על גב דאיכא דסבירא ליה (= שיש שסוברים) שיברך גם ברכה זו הא קיימא לן ספק ברכות להקל."

ב. **האשכול** (א, מא) חלק וסבר שבכל זאת יש לברך. בטעם הדבר נימק, שאם יברכו את שלושת הברכות הראשונות שתוקפן מדאורייתא ואותה לא יברכו, יש חשש שיבואו לזלזל בה, ויגידו שהיא לא חשובה - ולראיה שמספק לא מברכים אותה שוב, לכן עדיף לאומרה ולהימנע מחשש זה. כדבריו פסקו **הפרי חדש** (ס' ו' רט) **המגן אברהם** (קפד, ב) ו**המשנה ברורה** (שם, יג).

אפשרות שונה להסביר מדוע יש לברך שוב את הברכה הרביעית, מופיעה בשם **הרדב"ז** (ישועות יעקב תלח) שכתב, שמכיוון שחכמים קבעו שיש לומר את הברכה רביעית בברכת המזון, היא נחשבת מבחינה מהותית כחטיבה אחת של ברכת המזון. וכשיש ספק בברכה שמעורבים בה דינים מדאורייתא (הברכות הראשונות) ודינים מדרבנן (הברכה האחרונה), פוסקים לחומרא.

חג שמח! קח לקרא בשולחן החג, או תעביר בבקשה הלאה על מנת שעוד אנשים יקראו...

² הראב"ד גם פסק כך, אך הבין אחרת את הגמרא. בעוד שרבינו יונה כתב שדמאי מדרבנן, ולכן אין לברך על הפרשתו, הוא כתב שכיוון שייסודו מדאורייתא היה מקום לברך, אלא שאין לברך על דמאי כיוון שרוב עמי הארץ מעשרים. מחלוקת בעלת עיקרון דומה נראה בדף העוסק בזריעה בשמיטה (לך לך שנה ד'), שפאת השולחן הקל בדין מסוים כיוון ששמיטה בזמן הזה מדרבנן, והחזון איש החמיר כי ייסודה מדאורייתא.

³ מצאת טעות? רוצה לקבל כל שבוע את הדף למייל, לשים את הדף במקומך או להעביר למשפחה? מוזמן: tora2338@gmail.com